

UDK: 37.025.7:373.1

TANQIDIY FIKRLASH MALAKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Ismoiljonov Shuxratjon Boymirza o'g'li

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Namangan davlat chet tillari instituti

mcsbukhrat@gmail.com | ORCID: 0009-0003-7204-810X

Annotatsiya: Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash malakasini rivojlantirishda pedagogik innovatsion texnologiyalarning o'рни va samaradorligi tadqiq etiladi. Muammo asosida o'rganish (PBL), keys-stadi, teskari ta'lim va munozara usullarini qo'llash asosida olib borilgan eksperimental tadqiqot natijalari tahlil qilinadi. Tajriba va nazorat guruhlarida olingan natijalar taqqoslanib, innovatsion texnologiyalar talabalar tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilashi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, innovatsion texnologiyalar, muammo asosida o'rganish, keys-stadi, teskari ta'lim, munozara, oliy ta'lim.

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и эффективность педагогических инновационных технологий в развитии навыков критического мышления. Анализируются результаты экспериментального исследования, проведенного с использованием методов проблемно-ориентированного обучения (ПОО), тематических исследований, перевернутого обучения и дискуссий. Сравниваются результаты, полученные в экспериментальной и контрольной группах, и доказывается, что инновационные технологии значительно улучшают показатели критического мышления студентов.

Ключевые слова: критическое мышление, инновационные технологии, проблемно-ориентированное обучение, тематические исследования, перевернутое обучение, дискуссия, высшее образование.

APPLICATION OF PEDAGOGICAL INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN IMPROVING CRITICAL THINKING SKILLS

Annotation: This article examines the role and effectiveness of pedagogical innovative technologies in developing critical thinking skills. The results of an experimental study conducted using problem-based learning (PBL), case studies, flipped learning, and discussion methods are analyzed. The results obtained in the experimental and control groups are compared, and it is proven that innovative technologies significantly improve students' critical thinking indicators.

Keywords: critical thinking, innovative technologies, problem-based learning, case studies, flipped learning, discussion, higher education.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchi va talabalarni mustaqil fikr yurita oladigan, muammolarni tahlil qila biladigan, oqilona qarorlar qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllantirish hisoblanadi. Bu borada tanqidiy fikrlash malakasi markaziy o'rin egallaydi. Tanqidiy fikrlash shunchaki ma'lumotni yodlash emas, balki uni tahlil qilish, baholash, sintez qilish va amalda qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Bloom taksonomiyasi (1956) va uning qayta ko'rib chiqilgan shakli (Anderson va Krathwohl, 2001) tanqidiy fikrlashni bilishning yuqori darajalari – tahlil, baholash va ijod bosqichlarida joylashtirib berdi. Bu model pedagogik amaliyotga keng kirib kelgan bo'l'sa-da, an'anaviy o'qitish usullari ko'pincha bilimning quyi darajalariga – yodlash va tushunishga – asoslanib qolmoqda.

Richard Paul va Linda Elder (2006) tanqidiy fikrlashni "tafakkurni o'zi haqida fikr yuritish" deb ta'rif berib, uni shaxsning intellektual rivojlanishi bilan uzviy bog'laydi. Ularning konsepsiyasiga ko'ra, tanqidiy fikrlovchi shaxs o'z fikrlash jarayonini nazorat qila oladi, dalillarni to'g'ri baholaydi va mantiqiy xulosalar chiqaradi. Bu ta'rif ta'lim amaliyotida faqat bilim berish bilan chegaralanmasdan, o'quvchining o'zi-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga e'tiborni qaratish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (2020) va "O'zbekiston – 2030" strategiyasida talabalar ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zarurati alohida ta'kidlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni asosida ta'limda yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanib bormoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni maqsadli qo'llash nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning tafakkur madaniyatini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan mazkur yo'nalish bo'yicha mahalliy kontekstda empirik tadqiqotlar olib borish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – pedagogik innovatsion texnologiyalarning, xususan muammo asosida o'rganish (PBL), keys-stadi, teskari ta'lim va munozara usullarining, talabalar tanqidiy fikrlash malakasiga ta'sirini eksperimental tadqiqot asosida o'rganish hamda samarali metodlarni aniqlashdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot 2022–2024 yillar oralig'ida Namangan davlat chet tillari institutida amalga oshirildi. Tadqiqotda jami 84 nafar talaba ishtirok etdi: ular 42 kishidan iborat ikkita guruhga – tajriba guruhiga va nazorat guruhiga – tasodifiy tanlash asosida bo'lib chiqildi. Tajriba guruhi innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitildi, nazorat guruhi esa an'anaviy o'qitish uslubiga ko'ra mashg'ul bo'lib qoldi.

Tadqiqot uch bosqichdan iborat bo'lib o'tkazildi. Birinchi bosqichda (2022 yil sentabr) ishtirokchilarning boshlang'ich tanqidiy fikrlash darajasi Watson-Glaser tanqidiy fikrlash testi (2012 versiyasi) yordamida aniqlanib, ikki guruh o'rtasida ahamiyatli farq yo'qligi tasdiqlandi. Ikkinchi bosqich (2022 yil oktabr – 2024 yil may) asosiy eksperimental jarayonni qamrab oldi. Uchinchi bosqichda (2024 yil may) yakuniy test va ma'lumotlar tahlili amalga oshirildi.

Tajriba guruhida muammo asosida o'rganish (Problem-Based Learning – PBL) usulida talabalar haqiqiy hayotdan olingan murakkab muammolarni kichik guruhlarda tahlil qilib, yechim izladilar. Bu yondashuv bilimlarni o'qituvchi tomonidan tayyor holda berish o'rniga, talabalar tomonidan qurilishini taqozo etdi. Konstruktivizm nazariyasi (Piaget, Vygotskiy) asosida tashkil etilgan bu jarayon amaliy muammolarni ko'p tomonlama ko'rib chiqish malakasini shakllantirdi.

Keys-stadi (Case Study) metodida haqiqiy hayotiy vaziyatlar asosidagi holat tahlili o'quv jarayoniga tadbiq etildi. Har bir keysdagi ma'lumotlar ziddiyatli va ko'pqirrali bo'lib, talabalar bir necha mumkin bo'lgan yechimlardan eng asoslanganini argumentlar bilan himoya qilishga da'at etildi. Bu usul o'quvchilarning muqobil nuqtai nazarlarni baholash va o'z xulosalarini tanqidiy sinovdan o'tkazish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirildi.

Teskari ta'lim (Flipped Classroom) modeli doirasida nazariy material dars oldidan video ma'rozalar va elektron resurslar orqali o'z-o'zi o'rganish tartibida

o'zlashtirildi. Auditoriya vaqti esa muhokama, tahliliy topshiriqlar va guruh loyihalariga ajratildi. Bu yondashuv o'qituvchining auditoriya rolinini passiv ma'rozachi sifatida emas, balki jarayonni yo'naltiruvchi va qo'l'lab-quvvatlovchi sifatida belgiladi.

Munozara (Debate) usulida talabalarga ijtimoiy, ilmiy va ta'limiy masalalar bo'yicha qarama-qarshi pozitsiyalarni argumentlar bilan himoya qilish taklif etildi. Munozara oldi va keyingi bosqichlarda talabalar ma'lumot to'plash, fikrlarni tizimlash va raqibning dalillariga munosib javob tayyorlash jarayonini boshdan kechirdi.

Ma'lumotlar yig'ish uchun Watson-Glaser tanqidiy fikrlash testiga qo'shimcha sifatida o'quv-faoliyat kuzatuv protokuollari va talabalarining yozma refleksiya daftarlari ham qo'llandi. Refleksiya daftarlari talabalar har bir mashg'ulotdan so'ng o'z o'rganish jarayonini, fikrlash usullarining o'zgarishini va qiyinchiliklar bilan kurashish tajribasini o'z so'zlari bilan qayd etib bordi. Olingan miqdoriy va sifat ma'lumotlari statistik tahlil va mazmun tahlili (content analysis) usullari orqali qayta ishlandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari tajriba guruhi talabalarining tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Watson-Glaser testi bo'yicha boshlang'ich va yakuniy natijalar qiyosi quyidagicha:

- Tajriba guruhi: o'rtacha boshlang'ich ko'rsatkich – 62,4 ball (100 ballik shkala bo'yicha), yakuniy – 78,9 ball. O'sish: 26,4%.
- Nazorat guruhi: o'rtacha boshlang'ich ko'rsatkich – 61,8 ball, yakuniy – 67,2 ball. O'sish: 8,7%.

Ikki guruh o'rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli bo'lib chiqdi ($p < 0,05$, t-test). Bu natijalar innovatsion texnologiyalar qo'llangan tajriba guruhida tanqidiy fikrlash malakasining ancha tez va chuqur shakllanganini ko'rsatmoqda. Nazorat guruhida ham bir oz o'sish kuzatildi, ammo bu o'zgarish statistik jihatdan ahamiyatsiz darajada qoldi ($p > 0,05$).

Alohida ko'rsatkichlar bo'yicha tahlil shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi talabalari quyidagi sohalarda eng kuchli rivojlanishga erishdi:

– Dalillarni baholash qobiliyati – o'rtacha o'sish 31,2% ni tashkil etdi. Talabalar matn va holat tahlilida asosli dalillarni asossizlaridan ajratish, manba ishonchliligini tekshirish borasida sezilarli malaka hosil qildi.

– Xulosa chiqarish ko'nikmasi – o'rtacha o'sish 28,7%. Murakkab ma'lumotlar majmuasidan mantiqiy va asosli xulosalar chiqarish qobiliyati oshdi.

– Mantiqiy argumentatsiya – o'rtacha o'sish 24,5%. Talabalar munozara jarayonida o'z pozitsiyalarini izchil va dalillangan tarzda himoya qila olish darajasiga erishdi.

Keys-stadi va munozara mashg'ulotlaridan keyingi refleksiya daftarlarini tahlil qilish ham muhim natijalarga olib keldi. Talabalarning 78 foizi avval bir tomonlama baholagan muammolarini endi ko'p tomondan ko'ra olishlarini ta'idladi. Ularning 84 foizi guruh muhokamalarida o'z fikrini dalillar asosida himoya qilishda ilgari his etmagan ishonch va qulaylikni sezganini qayd etdi.

Teskari ta'lim usuli joriy etilgandan so'ng dars muhokamalarining sifati ham o'zgardi. Kuzatuv protokollariga ko'ra, auditoriyada passiv eshituvchilar soni kamayib, faol ishtirokchilar ulushi 43 foizdan 71 foizga ko'tarildi. Talabalar dars oldi bosqichida o'rganilgan materialni sinf muhokamalarida o'z so'zlari bilan ifodalab, tengdoshlarining savollariga mustaqil javob bera boshladilar.

Muammo asosida o'rganish jarayonida tuzilgan guruh loyihalari ham natijalar sifatini oshirishga hissa qo'shdi. Guruhlar o'rtasida sog'lom raqobat muhiti vujudga keldi: har bir guruh o'z yechimi asosligini boshqalarga isbot qilishga intildi, bu esa tahliliy fikrlashni yanada rag'batlantirdi. Semestr oxirida o'tkazilgan so'rovda talabalarning barchasi guruh muhokamalarini eng foydali o'rganish tajribalaridan biri sifatida baholadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar PBL, keys-stadi, teskari ta'lim va munozara texnologiyalarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi hamda xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar bilan uyg'unlashadi.

Hmelo-Silver (2004) o'z tadqiqotida PBL usulining an'anaviy o'qitishdan farqli o'laroq, talabalarni yuqori darajali tafakkur mashqlariga jalb qilishini ko'rsatgan edi.

Bizning tadqiqotimiz bu xulosani O'zbekiston oliy ta'lim kontekstida ham tasdiqladi. Talabalar haqiqiy hayotiy muammolar bilan yuzlashganda, o'rganish motivatsiyasi va fikrlash chuqurligi birgalikda oshishi kuzatildi – bu PBL nafaqat kognitiv, balki motivatsion sohadagi o'zgarishlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Keys-stadi metodining samaradorligi Yadav va boshqalar (2011) tomonidan ham tasdiqlangan: holat tahlili orqali o'rganish talabalar mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bizning kuzatuvlarimizda ham ushbu holat yaqqol namoyon bo'l'di. Bir necha hafta davomida keys-stadi bilan shug'ullangan talabalar yanada moslashuvchan va ko'p qirrali mulohaza yuritishga odatlanib bordi. Ko'zga ko'rinib turgan o'zgarish shundaki, ular biror masalaga "yagona to'g'ri javob" izlash o'rniga, ko'plab mumkin bo'l'gan talqinlarni ko'rib chiqish odatini shakllantirdi.

Teskari ta'lim modelining afzalliklarini Bishop va Verleger (2013) ham ta'idlagan: dars oldidan materialni o'zlashtirish auditoriya vaqtini chuqurroq tahlil va muhokamaga bag'ishlash imkonini beradi. Bizning natijalarimiz ham shu tezisni qo'l'lab-quvvatlaydi. Zamonaviy talabalar uchun uyda video material orqali o'rganish tabiiy qabul qilindi, o'qituvchining auditoriyada har bir talabaga ko'proq e'tiborni qarata olishi esa umumiy o'rganish sifatini sezilapli oshirdi.

Shuni ta'idlash joizki, dastlab bir qator talabalar mustaqil fikrlash va o'z nuqtai nazarini ochiq himoya qilishdan tortindilar. Bu holat Vygotskiy (1978) ta'riflagan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi doirasida izohlanadi: talabalar o'qituvchi yoki tengdoshlari ko'magisiz bajara olishlari qiyin vazifalar bilan duch kelganda, noqulaylik sezishlari tabiiy. Shu sababli innovatsion texnologiyalarni bosqichma-bosqich va o'ylab joriy etish, o'qituvchining dastlabki yo'naltirish rolini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot jarayonida yana bir muhim omil namoyon bo'l'di: innovatsion texnologiyalarning samarasi nafaqat usulning o'ziga, balki o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va sinfda yaratilgan psixologik muhitga ham bog'liq ekan. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun talabalar xato qilishdan qo'rqmaydigan, erkin fikr bildiradigan va tengdoshlari tomonidan hurmat bilan tinglaniladigan muhitda bo'lishlari zarur. Bunday muhit o'qituvchi tomonidan ongli ravishda qurilmasa, hatto eng zamonaviy texnologiyalar ham kutilgan natijani bera olmaydi.

Qo'llangan metodlarni bir-biri bilan solishtirganda, munozara usulining tezkor tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda, PBL esa uzoq muddatli tizimlash va muammo yechish qobiliyatini shakllantirishda nisbatan ustunligi ma'lum bo'ldi. Shu sababli ushbu texnologiyalarni bir-birini to'ldiruvchi tarzda birgalikda qo'llash an'anaviy yondashuvga nisbatan ancha samaraliroq hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot innovatsion pedagogik texnologiyalar – muammo asosida o'rganish, keys-stadi, teskari ta'lim va munozara usullarining – chet tili ta'limida tanqidiy fikrlash malakasini rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini empirik jihatdan tasdiqladi. Tajriba guruhi talabalarining ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada oshdi ($p < 0,05$), bu esa an'anaviy o'qitish bilan solishtirganda innovatsion texnologiyalarning tanqidiy tafakkurni shakllantirish imkoniyatlari kengligini ko'rsatdi.

Olingan natijalar va xalqaro adabiyotlar tahlili asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: oliy ta'lim muassasalari innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga maqsadli va ketma-ket tarzda kiritishlari lozim; o'qituvchilarning metodologik tayyorgarligi tizimli ravishda yangilanib turilishi zarur; darsda psixologik xavfsizlik muhiti – ya'ni har qanday fikrning hurmat bilan qabul qilinishi – tanqidiy fikrlash rivojlanishining asosiy sharti sifatida e'tiborga olinishi kerak.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni qo'llash faqat muayyan fanga yoki ta'lim bosqichiga bog'liq emas – ularni keng ko'lamda tatbiq etish uchun muassasa rahbariyati, o'qituvchilar jamoasi va talabalar o'rtasidagi hamkorlik muhim shart hisoblanadi. Bunday tizimli yondashuvsiz alohida o'qituvchining harakatlari cheklangan ta'fir ko'rsatishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalish sifatida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari, simulyatsiya muhitlari va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi aloqani o'rganish hamda turli ta'lim bosqichlari bo'yicha o'zaro taqqoslama tadqiqotlar o'tkazish tavsiya etiladi. Maktab va oliy ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash nuqtai nazaridan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining qaysi bosqichda va qanday usullar bilan shakllantirila boshlashi ham alohida tadqiq etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's educational objectives. – New York: Longman, 2001. – 352 p.
2. Bishop J. L., Verleger M. A. The flipped classroom: A survey of the research // ASEE Annual Conference & Exposition. – 2013. – P. 23.1200.1–23.1200.18.
3. Bloom B. S. (Ed.). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. – New York: David McKay, 1956. – 207 p.
4. Ennis R. H. Critical thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. – 278 p.
5. Facione P. A. Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). – Millbrae: California Academic Press, 1990.
6. Hmelo-Silver C. E. Problem-based learning: What and how do students learn? // Educational Psychology Review. – 2004. – Vol. 16, No. 3. – P. 235–266.
7. Paul R., Elder L. Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life (2nd ed.). – Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2006. – 384 p.
8. Vygotsky L. S. Mind in society: The development of higher psychological processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
9. Watson G., Glaser E. M. Watson-Glaser critical thinking appraisal. – London: Pearson, 2012.
10. Yadav A., Shaver G. M., Meckl P. Lessons learned: Implementing the case teaching method in a mechanical engineering course // Journal of Engineering Education. – 2011. – Vol. 99, No. 1. – P. 55–69.
11. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni. – Toshkent, 2020.
12. O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni.
13. Ismoiljonov Sh. B. Tanqidiy fikrlash va innovatsion ta'lim: nazariya va amaliyot uyg'unligi // Xorijiy tillar – o'qitish va tadqiqot. – 2023. – №13. – B. 47–58.